

УДК 614.23.25:377.61

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ТА СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ПОКРАЩЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я НА ЗАКАРПАТТІ**

**Рогач І.М., Качала Л.О., Погоріляк Р.Ю., Ремез О.І., Кошеля І.І.**

*Ужгородський національний університет, факультет післядипломної освіти, кафедра громадського здоров'я, м. Ужгород*

**РЕЗЮМЕ:** у статті проаналізовано зміни демографічних показників за довгостроковий період (1949 – 2008 р.р.) серед населення Закарпатської області. Результати, отримані в ході дослідження, дають стратегічні орієнтири щодо покращення громадського здоров'я населення Закарпатської області.

**Ключові слова:** демографія, показники демографічного навантаження та життєвості

**Вступ.** Україна здобула державну незалежність у серпні 1991р., маючи на той час одну з найбільших у Європі (майже 52 млн. чоловік) чисельність населення. Перемога демократичних принципів у політиці започаткувала побудову основ громадського суспільства в країні. У той же час надто швидка трансформація політичної, економічної та соціальної сфер життя спричинила глибоку соціально-економічну кризу, яка вразила всі верстви населення. Непристосованість основної маси населення до нових умов, з одного боку, і різкий спад життєвого рівня, з іншого, призвели до погіршення стану здоров'я населення і зниження його кількості (майже неповних 47 млн. чоловік) [1, 5].

Сьогодні можна констатувати, що, крім економічної, Україна переживає ще й глибоку демографічну кризу. Всі зазначені вище негативні явища торкнулися і Закарпаття.

Подолання негативних тенденцій у стані громадського здоров'я потребує спрямування державної політики на пріоритетні проблеми охорони здоров'я, зокрема демографічної політики. Разом із тим відомо, що стан здоров'я людини на 50% залежить від власного її ставлення до себе, до вибору оптимального способу життя і лише на 10% – від медицини. Це підтверджує і той факт, що не дивлячись на комплекс впровадження нових діагностичних методів, лікувально-профілактичних заходів на рівні окремого району, міста чи області, медична статистика продовжує реєструвати установлені негативні закономірності та тенденції у стані здоров'я населення, а саме демографічних показників [2, 3, 5].

З метою подолання визначених недоліків та комплексного розв'язання цієї проблеми в Україні була розроблена Міжгалузева комплексна програма “Здоров'я нації” на 2002-2011 роки. Закарпаття активно включилося до реалізації програми.

**Мета роботи:** проведення ретроспективного наукового аналізу динаміки демографічних процесів у Закарпатській області за довгостроковий період (1949-2008 роки) з метою комплексної оцінки стану здоров'я населення, складання на-

укових прогнозів і цілеспрямованої організації медичної допомоги для подолання негативних тенденцій у стані громадського здоров'я населення області.

**Матеріали та методи:** проаналізовано дані Головного управління статистики у Закарпатській області та щорічні звіти інформаційно-аналітичного центру управління охорони здоров'я Закарпаття.

Обробка первинних матеріалів проводилась із застосуванням загальноприйнятих методів варіаційної статистики на персональному комп'ютері IBM – 586 із використанням пакету прикладних статистичних програм SPSS.

**Результати досліджень та їх обговорення.** Факторами формування чисельності населення є природний і міграційний (механічний) рух населення.

Вирішальну роль у формуванні зміни чисельності населення області завжди мав природний приріст, оскільки вплив міграції залишається незначним.

Аналіз показників природного руху населення вказує на загальне суттєве погіршення демографічної ситуації у Закарпатській області протягом останніх шестидесяти років, хоча вона завжди залишалася більш сприятливою у цьому питанні, ніж у цілому по Україні.

Так, упродовж останніх трьох років саме наш край залишається єдиним регіоном країни, де зафіксовано природний приріст населення (2006 р. – +0,5; 2007 р. – +0,2; 2008 р. – +1,7).

Чисельність постійного населення Закарпатської області постійно збільшувалась (із 1949 року по 1999 рік майже на 63%). Починаючи з 1999 року по 2008 рік кількість населення зменшилась на 3,6% за рахунок як природних, так і міграційних процесів (табл.1).

Закарпаття, порівняно з іншими регіонами, є найменш урбанізованою областю, де більше 60% населення проживає у сільській місцевості (по Україні – у середньому 33-40%) і впродовж півстоліття залишалася у межах 50-70%.

Таблиця 1

Динаміка показників природного руху населення у Закарпатській області у 1949 – 2008 р.р.

Роки	Кількість населення у тис.	Демографічні показники на 1000 чол. населення				
		народжуваність	смертність	природний приріст	шлюби	розлучення
1949	809,5	33,2	12,0	21,2	8,9	0,2
1954	855,0	29,7	10,1	19,6	10,1	0,3
1959	956,5	27,2	8,5	18,8	9,7	0,8
1964	1017,0	22,2	6,6	15,6	7,4	0,9
1969	1059,7	20,0	7,6	12,4	9,7	1,7
1974	1118,1	20,5	8,2	12,3	9,8	1,8
1979	1157,8	19,2	9,4	9,8	10,3	2,1
1984	1214,4	18,9	9,6	9,3	8,6	1,8
1989	1254,9	17,0	9,0	8,0	9,0	1,8
1994	1287,4	13,8	10,9	2,9	7,5	2,0
1999	1284,0	10,8	11,1	-0,3	5,8	1,9
2004	1251,1	12,3	12,4	-0,1	6,4	2,3
2008	1242,6	14,7	13,0	1,7	8,8	2,3

Одним із найвпливовіших факторів формування чисельності населення області є його природний приріст (скорочення). З 1949 року протягом 30 років він залишався у межах 18 – 20‰. Поступове сповільнення приросту популяції призвело до того, що у 1979 році коефіцієнт перетнув рубіж 10‰ і у 1994 році коефіцієнт природного приросту населення в області зійшов до найнижчого свого рівня (2,9‰). Починаючи з 1999 року в області, вперше за останні 60 років, склалося природне скорочення населення, яке спостерігалось 7 років. Протягом останніх трьох років (2006-2008 р.р.) саме наш край залишається єдиним регіоном країни, де зафіксовано природний приріст населення, у першу чергу, у Виноградівському, Рахівському та Тячівському районах.

Структура населення за статтю та віком суттєво впливає на природний рух населення. Нормальне відтворення населення вимагає рівноваги чоловіків і жінок у його структурі. Особливо це важливо у дітородному і працездатному віці. Порушення балансу ускладнює укладання шлюбів збільшує ризик розлучень, призводить до появи неповних сімей.

Головною метою структурно-порівняльного аналізу статевого складу є аналіз не стільки всього населення, скільки окремих його груп (вікових, соціальних), що вкрай важливо для нормального процесу відтворення населення.

Збалансованість за статтю у межах вікових контингентів не стійка. Така рухливість підпорядкована певній закономірності розподілу. А саме, при

переході від групи новонароджених, де переважає частка чоловічої статі (у середньому 51% хлопчиків проти 49% дівчаток), до молодих вікових груп, де співвідношення по статі зрівнюється. При пересуванні до старших вікових груп частка жінок починає переважати. Це відбувається через вищу смертність чоловіків через біологічні причини (зниженість інстинкту самозбереження, більша вразливість захворюванням) та соціальні (переважання важких та небезпечних умов праці, поширеність шкідливих звичок тощо).

Статева структура всього населення області за вивчений період була досить стабільною і в ній переважали жінки. Питома вага жіночого населення коливалася від 55% у 50-ті роки ХХ століття до 51 – 52% в останні роки ХХІ століття. Перевага чисельності жінок над чоловіками спостерігалася у всіх адміністративних районах області. У віковій групі до 45 років переважали чоловіки, а після 45 років – жінки. Незначна різниця між кількістю чоловіків і жінок, тобто їх баланс, спостерігалася лише у віці 40 – 44 роки. У віці 45 – 50 років жінок було більше за чоловіків у 1,2 разу, у 51 – 55 років – у 1,3 разу, а найбільше у віці 65 років і старше – до 2,0 разу.

Важливою складовою, що впливає на демографічну ситуацію є стан вікової структури населення. За останні п'ять десятиліть у Закарпатській області зберігався прогресивний тип відтворення населення, тобто кількість дітей 0 – 14 років переважала над віковою категорією 50 років і старше, а починаючи з 1999 року по 2006 рік кількість насе-

лення 50 років і старше стала переважати над кількістю дітей 0 – 14 років (регресивний тип населення). Тільки останні три роки можна говорити про стаціонарний тип населення в області.

Однак за шкалою ООН населення країн, у яких питома вага осіб у віці 65 років і старше перевищує 7% від загальної чисельності населення, вважається старим. В області цей показник на сьогоднішній день складає 15,5%, але все одно це нижче державного показника (16,2%). Це говорить про поступове старіння населення, де майже кожний п'ятий мешканець являється особою пенсійного віку, що значно ускладнює демографічну си-

туацію в області, а саме – показник демографічного “навантаження”.

Показник демографічного “навантаження” працездатного населення непрацездатним є важливою характеристикою вікової структури населення. За останні два десятиліття цей показник в області зменшується.

Але незважаючи на зменшення демографічного навантаження працездатного населення, все ж таки відбувається поступове погіршення цього показника внаслідок зменшення навантаження дітьми та збільшення навантаження особами старше працездатного віку (рис. 1).

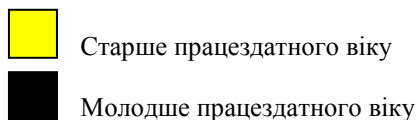
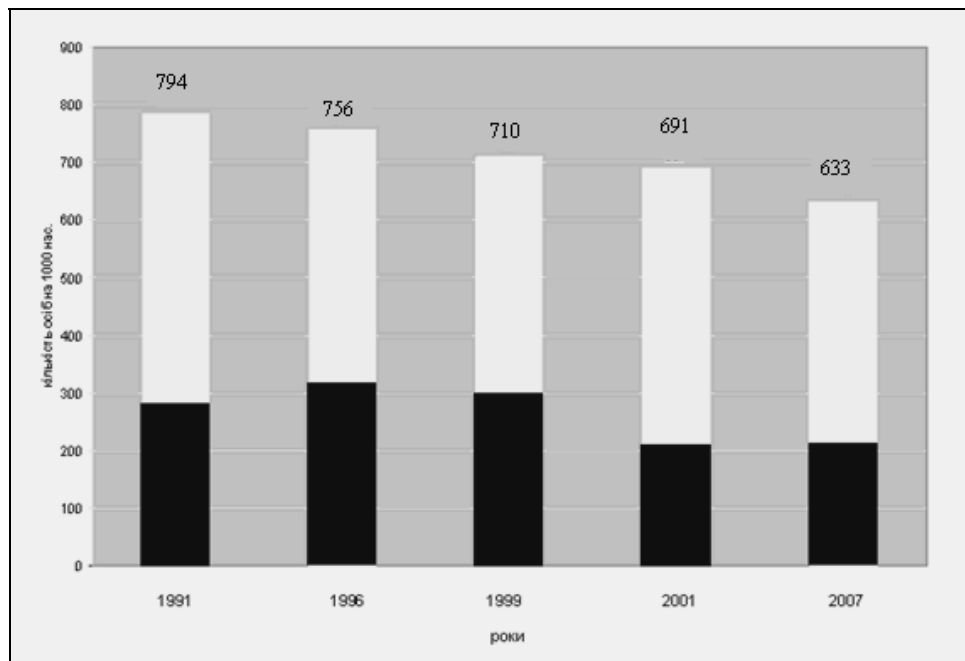


Рис. 1. Динаміка показника демографічного навантаження у Закарпатській області

Аналіз демографічного стану за досліджуваний період вказує на поступове зниження рівня народжуваності з 33,2% у 1949 році до 10,7% у 2001 році. Намічається покращення цього показника за останні роки (табл.1), збільшення народжуваності спостерігається у 12 районах області, найбільший цей показник у Виноградівському, Міжгірському, Перечинському та Рахівському районах і коливається від 14,5 до 15,5%.

Відомо, що ріст народжуваності спостерігається на тлі збільшення кількості зареєстрованих шлюбів та зменшення кількості розлучень.

Наша область здавна відзначалася міцністю шлюбно-сімейних відносин, хоча рівень шлюбності коливався у залежності від соціально-економічних факторів у країні.

Так, кількість шлюбів за період з 1949 по 1994 роки була відносно стабільною і коливалася від 9

до 10%. Різкий спад кількості шлюбів спостерігається лише із середини 90-х років (до 5,8%), що можна пояснити нестабільною як політичною, так і соціальною ситуацією в країні. Протягом останніх трьох років кількість шлюбів почала стабільно збільшуватись і досягла величини 80-х років (табл. 1).

На Закарпатті рівень розлучень завжди залишався найнижчим серед регіонів країни, але тенденція збільшення цього показника просліджувалася за весь досліджуваний період. Так, із 1949 по 1964 роки кількість розлучень збільшилася у 4,5 рази і в подальшому продовжувала збільшуватися до 1969 року. У 70-х роках цей показник дещо стабілізувався і зменшувався або збільшувався у межах 0,1 – 0,2%. Останні роки характеризуються стабільним рівнем розлучень у межах 2,2 – 2,3%, що значно нижче у порівнянні з державним показником.

При цьому рівень розлучень у міських поселеннях майже у 2 рази більший, ніж у сільській місцевості. Це зумовлено характерними, властивими селу, стійкими сімейно-побутовими традиціями, стилем життя та веденням домашнього господарства, організацією праці та іншими факторами, які позитивно впливають на міцність шлюбу.

Співставлення показників розлучень у динаміці дає можливість встановити закономірність їх розвитку, але при цьому необхідно мати на увазі, що кількість розлучень залежить не тільки від об'єктивних та суб'єктивних факторів, але і від діючого законодавства, регулюючого процедуру шлюбу.

Важливим при вивченні демографічної ситуації є аналіз тенденцій і особливостей смертності населення. Смертність у демографічному вимірі – це процес вимирання генерацій. Поряд із народжуваністю, смертність забезпечує безперервність процесу відтворення населення і є його невід'ємним складником.

Аналізуючи показник загальної смертності на Закарпатті можна зробити висновок, що його тенденція збігається із показником народжуваності, а саме, починаючи з 1949 року невинно зменшу-

ється до 1964 року і є найнижчим за весь шестидесятилітній період (6,6%). У подальшому показник загальної смертності починає поступово зростати до сьогодення і у порівнянні з 1964 роком стає у 2008 році у 2 рази вищим (13,0%). Разом із тим, потрібно відзначити, що показник рівня смертності у Закарпатській області є одним із найнижчих серед регіонів України і на 20,5% нижчий за загальнодержавний (16,4%).

Структура причин смерті у Закарпатській області, так і по Україні, залишається стабільною. Перше місце посідають хвороби системи кровообігу, на другому місці – новоутворення, на третьому – зовнішні причини, на четвертому – хвороби органів травлення.

Крім того, процес відтворення населення можна характеризувати за показником життєвості, який показує міру заміщення померлих народженими (рис. 2).

По області цей показник дорівнює 102 особи. Вище за обласний показник життєвості лише у Рахівському і Тячівському районах (124 та 127 відповідно), найнижчий – у Великоберезнянському, Берегівському та Ужгородському районах (58; 72 та 84 відповідно).

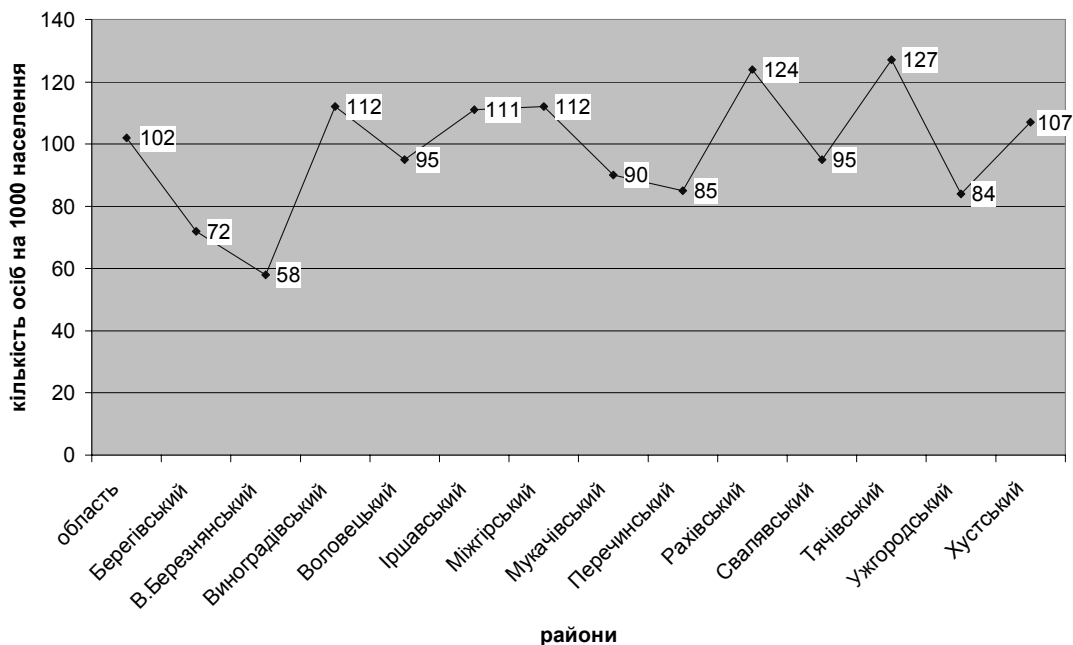


Рис. 2. Показник життєвості населення Закарпаття за 2008 р.

Узагальнений аналіз дає можливість зробити висновок щодо нестабільності демографічної ситуації в області. На жаль, підстав для очікування швидких позитивних зрушень у демографічній ситуації немає. В умовах, що склалися, вихід може бути знайдений тільки шляхом формування та здійснення комплексної програми державного регулювання відтворення населення, яка б передбачала вирішення найбільш гострих проблем населення і сім'ї та створювала умови для реалізації

сучасної моделі управління демографічним розвитком у цілому.

#### Висновки.

1. Демографічна ситуація в області за останні 60 років значно погіршилася, про це свідчать: зменшення рівня народжуваності, зростання загальної смертності населення із встановленням від'ємного приросту населення.

2. Спостерігається прогресування процесу старіння населення області, що, у свою чергу, впливає

на зменшення загальних коефіцієнтів народжуваності, підвищення загального коефіцієнту смертності, уповільнення природного приросту населення, збільшуються втрати демографічно-економічного, життєвого і трудового потенціалів, зростає демографічне навантаження працездатних непрацездатними.

3. Протягом останніх трьох років намітилася тенденція до покращення та стабілізації демографічної ситуації, яка залишається кращою, ніж у цілому, по Україні. Так, зростає рівень народжуваності від 12,3‰ у 2004 році до 14,7‰ у 2008 році (по Україні – 11,1‰); рівень загальної смертності хоч і збільшується, але залишається нижчим, ніж по Україні (13,0‰ проти 16,4‰); із 2006 року спостерігається позитивний природний приріст (від +0,5 у 2006 році до +1,7 у 2008 році).

4. Наявна демографічна ситуація істотно загострює актуальність вдосконалення державної полі-

тики у сфері охорони громадського здоров'я і пошуку шляхів покращення економічного забезпечення відтворення населення.

5. Реалізація заходів, передбачених стратегічними документами держави, дозволить подолати демократичну кризу, покращити якість і здоров'я населення, досягти високих європейських стандартів життя.

6. Демографічна політика має спрямовуватись передусім на підвищення рівня та покращення якості життя населення. Причому акценти слід зробити на створення належних умов життєдіяльності молодих сімей, вирішення нагальних проблем, підтримку їхньої активності.

7. Виникає необхідність підготовки молоді до шлюбно-сімейного життя, підвищення сексуальної та демографічної культури, зміцнення шлюбно-сімейних відносин із широким використанням можливостей засобів масової інформації.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Мальцева О.М. Динаміка показників здоров'я населення промислового міста за останні роки та пошук шляхів його покращення. / О.М. Мальцева // Вісник гігієни та епідеміології. – 2004. – №2. – С. 208 – 211.
2. Проблеми здоров'я та подовження тривалості життя населення України: матеріали IV з'їзду спеціалістів із соціальної медицини та ООЗ, 2008., Житомир, т.1 / відп. ред. В.М. Корнацький. – Житомир, 2008. – С. 90 – 96.
3. Принципи побудови оптимальної системи охорони здоров'я: Монографія / В.Ф. Москаленко. – К., 2008. – 320 с.
4. Стратегічні орієнтири охорони громадського здоров'я в Україні і світі: матеріали IV з'їзду спеціалістів із соціальної медицини та ООЗ, 2008., Житомир, т.1 / відп. ред. В.М. Корнацький. – Житомир, 2008. – С. 50 – 51.
5. Чепелевська Л.А. Демографічна ситуація в сільській місцевості. / Л.А. Чепелевська, Г.І. Баторшина // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2006. – №4. – С. 14 – 18.

## SUMMARY

THE STRATEGICAL REFERENCES OF IMPROVEMENT TO THE PUBLIC HEALTH FOR THE TIME OF DEMOGRAPHIC SITUATION IN TRANSKARPATIAN REGION

**Rohach I.M., Kachala L.O., Pohorilyak R.Y., Remez O.I., Koshelya I.I.**

The results main indicator of health population, change demographic index analysis has been evaluated in 13 districts of Transcarpathian region in 1949 – 2008 and is presented in this article. The results enable us to assess the current situation of indicator health and working out some recommendation.

**Key words:** health, general practice/family medicine, demographic index, dynamics